

СУТНІСТЬ ТА ВИДИ КОНСЕРВАТИЗМУ В БУХГАЛТЕРСЬКОМУ ОБЛІКУ

Розкрито сутність консерватизму як категорії бухгалтерського обліку. Розглянуто особливості застосування консерватизму в міжнародному та національному бухгалтерському законодавстві. Запропоновано класифікацію консерватизму в бухгалтерському обліку. Проаналізовано погляди авторів щодо трактування консерватизму в бухгалтерському обліку. Запропоновано визначення облікового консерватизму та консерватизму сприйняття облікової інформації

Постановка проблеми. Кінець ХХ ст. став відправною точкою в розвитку бухгалтерського обліку, що підтверджується появою значної кількості наукових праць, в яких наголошується на необхідності зміни та удосконалення бухгалтерського обліку в умовах наростання процесів глобалізації та інформатизації суспільства (В.С. Аптон, О.Б. Арева, Ф.Ф. Бутинець, А. Вакасугі, С.Ф. Голов, М. Дарру, В.М. Жук, Р.К. Елліот, Р. Йенсен, С.А. Кузубов, С.А. Кузнецова, Б. Лев, Н.М. Малюга, В.Ф. Палій, О.М. Петрук, М.С. Пушкар, А. Тугуй, Л.В. Чижевська та ін.).

Вищенаведене пояснюється кардинальними змінами, які відбуваються в світі, появою нового типу економіки, яку називають постіндустріальною економікою (Д. Белл, Е.В. Гільбо, В.Л. Іноземцев, В.А. Медведєв, Е. Тоффлер, А.А. Чухно), інформаційною економікою (Е. Гідденс, К. Джанетто, М. Кастельс, Е. Масуда, Л.Г. Мельник, І.С. Мелюхін, І.І. Негодаєв, Р.М. Ніжегородцев, Г. Стоунер, Ф. Уебстер), економікою знань (В.М. Гесць В.В. Глухов, Р.Р. Толстяков), інноваційною економікою (В.П. Семиноженко, Ю.В. Яковець, В.В. Яновський), цифровою економікою (Х.С. Кехал, С. Моватт), мережевою економікою (В.Н. Бугорський, С. Лібовіц, С.І. Парінов, В.В. Рябун) та ін.

Така економіка характеризується виникненням нових явищ в сферах технологій, комунікацій, фінансів, торгівлі, зовнішньоекономічних зв'язків тощо. Як зазначає проф. Л.А. Мяснікова "Зсув парадигми буде мати реальні наслідки, коли старі "істини" втратять свою дієвість. Жорстку кризу переживають передусім інститути, внутрішньо пов'язані з обставинами епохи модерніти: національна держава, парламентська демократія, нуклеарна сім'я і система освіти" [24]. Вищенаведений перелік можна продовжити, додавши до нього і бухгалтерський облік, який поступово втрачає роль провідного джерела економічної інформації в нових економічних умовах.

За таких змін виникає необхідність адекватної модифікації¹ системи бухгалтерського обліку, яка б дозволяла надавати інформацію про основні об'єкти такої економіки, задовольняти потреби основних користувачів на основі застосування модифікованої або нової розробленої методології обліку. Для здійснення такої модифікації необхідним є перегляд елементів системи бухгалтерського обліку щодо їх відповідності реаліям сучасних економічних відносин. Одним із таких елементів є принципи бухгалтерського обліку, зокрема, принцип обачності (консерватизму²).

Німецькі дослідники Г. Мус та Р. Ханшманн зазначають, що достовірність та ясність бухгалтерських записів були необхідні і 100 років назад і будуть також потрібні і в майбутньому. Те саме можна і сказати про принцип обачності. ...змінюються не самі принципи правильного

ведення бухгалтерського обліку, а тільки форми, що виражають їх зміст, тобто похідні від них принципи [34, с. 51]. Однак питання, чи залишиться без змін застосування принципу обачності (консерватизму) в бухгалтерському обліку, є відкритим, оскільки значна кількість дослідників-обліковців зазначає про необхідність заміни або усунення обачності зі складу облікового інструментарію.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання консерватизму в бухгалтерському обліку в своїх дослідженнях розкривали вітчизняні вчені та дослідники – Ф.Ф. Бутинець, Б.І. Валупєв, С.Ф. Голов, О.А. Лаговська, Н.М. Малюга, О.М. Петрук, А.В. Рабошук, російські – С.М. Бичкова, М.І. Кутер, С.С. Лунєєв, Ж.Г. Міхалева, В.В. Патров, М.Л. Пятов, Я.В. Соколов, Т.О. Терентьева, А.Н. Хорін, а також зарубіжні дослідники – С. Басу, Р. Болл, В.Х. Бівер, Р. Верекіа, Р.М. Бушман, Дж. Готті, В. Гуй, К.Т. Дівайн, С.П. Котарі, Х.М. Лара, Дж.А. Ольсон, Дж.Д. Пётроскі, П.Ф. Поуп, С.Дж. Райан, Р. Стерлінг, Р.Л. Уотт та ін.

Метою дослідження є визначення сутності концепції консерватизму в бухгалтерському обліку, проведення класифікації напрямів прояву консерватизму в обліку, перевірка необхідності і можливості застосування принципу обачності в національній системі бухгалтерського обліку (НСБО).

Виклад основного матеріалу дослідження.

Консерватизм в міжнародному бухгалтерському законодавстві. Вперше консерватизм був віднесений до нормативних бухгалтерських документів, які мали міжнародне значення, у 1970 р. Саме тоді у відповідь на вказівку Американського інституту присяжних бухгалтерів (AICPA) про незадовільні результати власних теоретичних досліджень стосовно визначення основних понять та принципів бухгалтерського обліку Рада по розробці принципів бухгалтерського обліку Рада по розробці принципів бухгалтерського обліку (APB) видала Положення № 4 "Базові концепції та бухгалтерські принципи, покладені в основу фінансової звітності підприємств" (Basic Concepts and Accounting Principles Underlying Financial Statements of Business Enterprises), в якому у розділі принципів, в пункті В, була відокремлена концепція (угода) консерватизму.

У листопаді 1974 р. вже Рада КМСБО затвердила МСБО 1 "Розкриття облікових політик" (IAS 1 "Disclosure of Accounting Policies"), в якому у п. 17 Облікова політика було зазначено, що при виборі та застосуванні відповідної облікової політики необхідно керуватися принципами обачності, превалювання сутності над формою та суттєвості. У п. 9 вже детальніше конкретизовано, що означає дотримання обачності керівництвом підприємства при виборі та застосуванні відповідної облікової політики і при складанні фінансових звітів: "Багато операцій неминуче супроводжуються невизначеністю. Це потрібно визнавати, виявляючи обачність при складанні фінансових звітів. Проте обачність не виправдовує створення секретних або прихованих резервів" [71].

У 1997 р. МСБО 1 "Розкриття облікових політик" був замінений на МСБО 1 "Представлення фінансової звітності", розробником якого вже був КМСФЗ. В новому МСБО 1 положення відносно обачності в бухгалтерському обліку були виключені, а "згадка" про обачність залишилась лише в Концептуальній основі для підготовки та презентації фінансової звітності, у параграфі 37 обачності (prudence).

У 1980 р. FASB було опубліковано Положення про концепції фінансового обліку № 2 "Якісні характеристики бухгалтерської інформації" (Statement of Financial Accounting Concepts No. 2 "Qualitative Characteristics of

¹ Під модифікацією системи бухгалтерського обліку розуміємо приведення її у відповідність до існуючих економічних умов шляхом внесення змін, покращень, удосконалень, перетворення методів системи без видозміни її сутності (жорсткого ядра подвійної науково-дослідницької програми бухгалтерського обліку).

² В дослідженні нами використовується термін "консерватизм", замість терміну "обачність", оскільки він (консерватизм) є більш всеохоплюючим поняттям і, на нашу думку, за своїм змістовним навантаженням повніше розкриває сутність концепції консерватизму (обачності) в бухгалтерському обліку. У випадках посилання на конкретні законодавчі норми, щоб не викривляти оригінальний текст нормативних документів, нами використовується термін "обачність".

Accounting Information”), в якому в пункті надійність (Reliability) окремо виділялась конвенція консерватизму, якій присвячені параграфи 91-97.

В глосарії термінів SFAC № 2 консерватизм визначається як обачна реакція на невизначеність для того, щоб гарантувати, що невпевненість і ризики, які притаманні діловим ситуаціям, розглядаються адекватно [76, с. 6].

Вищенаведене свідчить, що концепція консерватизму має тривалу історію формування та розвитку. На

сучасному етапі вона реалізована в якості окремого принципу, окремої вимоги або вимоги до облікової політики в бухгалтерському законодавстві багатьох країн (Азербайджан, Англія, Болгарія, Білорусь, Вірменія, Естонія, Іспанія, Казахстан, Малайзія, Молдова, Німеччина, Польща, Португалія, Російська Федерація, Україна, Угорщина, Франція та ін.) (табл. 1).

Таблиця 1. Визначення консерватизму (обачності) в бухгалтерському законодавстві країн світу

Країна	Визначення принципу
Азербайджан [18]	Одним з основних принципів бухгалтерського обліку є принцип обачності в господарській діяльності – проведення більшої підготовчої роботи з проявом обачності для відображення в обліку і звітності потенційних збитків чи зобов'язань з максимальних перетворенням їх на прибуток чи актив при формуванні фінансових результатів підприємства
Болгарія [23]	Дотримання принципу обачності передбачає, що здійснюється своєчасна об'єктивна оцінка передбачуваних і очікуваних можливих збитків при бухгалтерській трактовці господарських операцій, при цьому, не допускаючи ні завищення активів чи доходів, ні заниження пасивів чи витрат. Ціль: застерегти підприємство від небажаних економічних і фінансових результатів
Великобританія [78]	Концепція обачності вказує, що доходи та прибутки не повинні бути завищені, але вони мають бути визнані тоді, коли є реалізованими. Забезпечення мають бути зроблені для всіх відомих зобов'язань. Коли концепція обачності вступає у конфлікт з концепцією нарахування, то попередня має переважати
Вірменія [19]	Однією із вимог, за яких фінансова звітність вважається достовірною є обачність, тобто дотримання достатньої міри обачності таким чином, щоб активи і доходи не були переоцінені, а зобов'язання і витрати недооцінені, не допускаючи в той же час умисної недооцінки активів і доходів, умисної переоцінки зобов'язань і витрат
Естонія [22]	Принцип обачності – звіти слід складати обачно та обдуманно. Якщо відомо, чи наявна ймовірність того, що реальна вартість майна нижче вартості, відображеної бухгалтерському обліку, слід проводити уцінку такого майна. Одночасно необхідно враховувати всі відомі і потенційні зобов'язання
Російська Федерація [41]	Облікова політика організації повинна забезпечувати: більшу готовність до визнання в бухгалтерському обліку витрат і зобов'язань, ніж можливих доходів і активів, не допускаючи створення прихованих резервів (вимога обачності)
Румунія [74]	За принципом консерватизму вартість будь-якого елемента майна визначається за наступними аспектами: 1) враховуються доходи, одержані до закриття фінансового звіту; 2) передбачувані зобов'язання і потенційні збитки, виявлені протягом поточного чи попереднього фінансового звітного періоду, будуть враховані тільки якщо мають місце в проміжку закриття фінансової звітності і розробки бухгалтерського балансу; 3) незалежно від одержаного результату фірми, прибуток чи збиток, враховуються коригування вартості елементів майна внаслідок обезцінення
Угорщина [20]	Принцип обережності (обачності) – не можна відображати такий валовий дохід, дохід, фінансова реалізація якого сумнівна. Вимоги необхідно відображати за найнижчою вартістю, а зобов'язання за найвищою

Використовуючись в більшості концептуальних міжнародних моделі бухгалтерського обліку – систему основах обліку країн світу (табл. 1) конвенція МСФЗ, GAAP US, 4-е Директиву ЄС (табл. 2). консерватизму також була впроваджена у найвідоміші

Таблиця 2. Консерватизм в міжнародних моделях бухгалтерського обліку

Міжнародні моделі обліку	Сутність консерватизму (обачності)
МСФЗ (IFRS/IAS) (Концептуальна основа для підготовки і представлення фінансової звітності)	Укладачі фінансової звітності дійсно повинні боротися з невизначеностями, що неминуче оточують багато подій і обставин, такими, як отримання сумнівних боргів, ймовірний строк служби машин і обладнання, кількість можливих гарантійних вимог. Такі невизначеності визнаються за допомогою розкриття їх характеру і ступеня і дотримання принципу оглядовості при підготовці фінансової звітності. Обачність – це введення певного ступеня обережності в процес формування суджень, необхідних у виробництві розрахунків, які потрібні в умовах невизначеності, так, щоб активи або прибутки не були завищені, а зобов'язання або витрати занижені. Але виконання принципу обачності не дозволяє, наприклад, створювати приховані резерви і великі запаси, свідомо занижувати активи або прибутки або навмисно підвищувати зобов'язання або витрати, оскільки в такому випадку фінансова звітність не була б нейтральною, і, тому, втратила б якість надійності. (п. 37 Обачність) [70, с. 80].
GAAP US (Положення про концепції фінансового обліку № 2 "Якісні характеристики бухгалтерської інформації")	Існування такої конвенції як консерватизм – що означає обачність – в фінансовому обліку та звітності пов'язано з тим, що бізнес і економічна діяльність здійснюються в умовах невизначеності, що передбачає їх здійснення з обачністю. З тих пір як перевага надається "можливим помилкам у вимірюванні в напрямі применшення ніж перебільшення чистого доходу і чистих активів" передбачається упередженість у фінансовій звітності, консерватизм має тенденцію суперечити якісним характеристикам, таким як репрезентаційна достовірність, нейтральність і порівняльність (включаючи послідовність). Консерватизм в фінансовій звітності не повинен означати умисне, послідовне применшення вартості чистих активів і прибутку. Кращий спосіб уникати нанесення шкоди інвесторам, що створюється неблагонадійним повідомленням, полягає у намаганні гарантувати що те, що відображено в звітності, представляє те, що під цим слід розуміти. Надійність фінансової звітності може бути підвищена шляхом розкриття природи і ступеню прилеглих невизначеності подій і операцій, які відображаються в звітності для акціонерів та інших користувачів. В оцінці сподівань, що поки ще невиконані угоди будуть укладені успішно, досить часто гарантується рівень скептицизму. Ціль повинна бути показана користувачам фінансової інформації в найкращій можливій позиції, щоб сформувати їх власну думку про ймовірний результат подій, які були відображені в звітності. Обачно складена звітність, що базується на здоровому скептицизмі, створює довіру до результату і, в кінцевому рахунку, набагато краще обслуговує всі відмінні інтереси, представлені виборцями Ради [76, с. 23-24].
Директиви ЄС (Четверта Директива Ради Європейських співтовариств. (78/660/ЄС))	Держави члени мають гарантувати, що оцінка статей балансу здійснюється відповідно до наступних загальних принципів: с) оцінка повинна ґрунтуватись на основі обачності, що означає зокрема: (aa) тільки ті прибутки, які були отримані до дати балансу, можуть бути включені до нього; (bb) мають бути враховані всі ймовірні зобов'язання та потенційні збитки, які виникають протягом даного або попереднього фінансового року, навіть якщо такі зобов'язання або збитки стали явними тільки в період часу від дати складання балансу до дати його подання; (cc) мають бути враховані всі знецінення, незалежно від того, чи є річним фінансовим результатом збиток або прибуток (Частина 7 Правила оцінки. Стаття 31) [67].

Однак між системами МСФЗ, GAAP US (SFAC № 2) та Директивами ЄС, в частині застосування конвенції консерватизму, існують певні відмінності:

1. Першою відмінністю між системою МСФЗ, GAAP US та Директивами ЄС є термін, який використовується для характеристики необхідного статусу в умовах

невизначеності. В МСФЗ – це обачність (prudence), в GAAP US – це консерватизм (conservatism), в Директивах ЄС – оцінка на основі обачності (valuation on a prudent basis).

2. В концептуальній основі МСФЗ обачність є однією зі складових, яка характеризує достовірність (reliability), яка в свою чергу є однією із якісних характеристик фінансових

звітів. В положенні про концепції фінансового обліку № 2 “Якісні характеристики бухгалтерської інформації” також виділяється концепція консерватизму, яка є однією із складових достовірності (reliability), як характеристики фінансової звітності. Однак деякі автори [72; 81], описуючи структуру GAAP US, відносять консерватизм до обмежень (constraints), які покладені в основу облікових концепцій визнання та оцінки. В Директивах ЄС обачність є вимогою (повинна ґрунтуватись) до оцінки статей балансу.

3. Інші відмінності між МСФЗ, GAAP US, та Директивами ЄС характеризуються ступенем застосування концепції консерватизму в бухгалтерському обліку:

1) В МСФЗ 36 “Зменшення корисності активів”, п. 18, для тестування на обезцінення активів використовується сума очікуваного відшкодування, яка визначається як найбільша величина з двох оцінок: справедлива вартість за вирахуванням витрат на продаж і вартість використання активу [70, с. 1683].

GAAP US використовують справедливу вартість і недисконтовані грошові потоки для тестування на обезцінення. Проте тестування на обезцінення ґрунтується більше на справедливій вартості, ніж на сумі відшкодування. В цьому розумінні американські GAAP більш консервативні, оскільки вони не визнають відновлення збитку від обезцінення, як тільки він був визначений.

2) GAAP US потребують визнання забезпечень, коли наявна можливість відтоку ресурсів без того, щоб бути визнаним поточним зобов'язанням. МСФЗ 37 “Забезпечення, непередбачені зобов'язання та непередбачені активи” більш специфічний в цьому розумінні, зокрема в тому, що коли ефект часової вартості істотний, поточна вартість очікуваних витрат повинна бути визнана.

Таким чином, і GAAP US і МСФЗ консервативні при визнанні забезпечень, але різними способами. Зокрема, бухгалтерський облік на основі МСФЗ більш консервативний для затрат на гарантовані минулі послуги пенсійного плану, які визнаються негайно за МСФЗ, але амортизуються за GAAP US.

3) Четверта Директива ЄС передбачає, що нематеріальними активами можуть визнаватись:

– витрати на створення, якщо національне законодавство дозволяє відображати їх як активи у відповідному обсязі (ст. 9 С, Витрати на створення);

– витрати на дослідження та розробки, якщо національне законодавство дозволяє відображати їх як активи (ст. 9 С, Основні активи);

– концесії, патенти, ліцензії, торгові марки і подібні права та активи, якщо вони були створені самим товариством і якщо національне законодавство дозволяє відображати їх як активи (ст. 9 С, Основні активи) [67].

Згідно МСФЗ 38 “Нематеріальні активи” внутрішньо генеровані бренди, заголовки, назви видань, переліки клієнтів та інші подібні своє сутністю об'єкти не слід визнавати як нематеріальні активи [70, с. 1877].

Згідно Положення про стандарти фінансового обліку № 142 “Гудвіл та інші нематеріальні активи”, п. 10, затрати на внутрішньорозвинені, збережені чи відновлені нематеріальні активи (включаючи гудвіл), що не явно визнаються, які мають невизначений строк життя, або які

властиві бізнесу, що продовжується і пов'язані з юридичною особою в цілому, повинні бути визнані як понесені витрати [77, с. 7].

4) Четверта Директива ЄС передбачає, що нематеріальними активами можуть визнаватись витрати на створення, якщо національне законодавство дозволяє відображати їх як активи у відповідному обсязі (ст. 9 С, Витрати на створення) [67]. Згідно МСФЗ 38 “Нематеріальні активи”, п. 69 а, витрати на заснування (витрати на юридичні та секретарські послуги), понесені при створенні юридичної особи, визнаються як витрати на час їх понесення [70, с. 1880].

Щодо загальних тенденцій розвитку консерватизму в міжнародних методологіях, то Н. Хеллман на основі аналітичних досліджень діяльності підприємств довів, що зменшення акцентів послідовного консерватизму в МСФЗ буде замінено збільшенням використання часового консерватизму [69, с. 5].

Консерватизм в національному бухгалтерському законодавстві. В Україні концепція консерватизму вперше була впроваджена у вигляді принципу обачності в липні 1999 року в Законі України “Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні”. Хоча деякі інші принципи (послідовність, повнота, нарахування та відповідності доходів і витрат, єдиного грошового вимірника) існували у формі правил ще з 1993 р. після виходу “Положення про організацію бухгалтерського обліку і звітності в Україні” № 250.

Згідно ст. 4 Закону України “Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні” обачність – застосування в бухгалтерському обліку методів оцінки, які повинні запобігати заниженню оцінки зобов'язань та витрат і завищенню оцінки активів і доходів підприємства.

У формулюванні самого принципу вже зазначається, що при здійсненні оцінки в бухгалтерському обліку існує можливість вибору окремих методів, а тому і слід вибирати той метод, за яким оцінка активів буде найменшою, а оцінка пасивів – найбільшою.

Разом з тим у визначенні зазначається і про необхідність завищення оцінки витрат та заниження оцінки доходів. Однак в даному випадку, на нашу думку, слід говорити не про оцінку, а про можливість визнання доходів і витрат. Так, в бухгалтерському обліку повинні визнаватись і відображатись усі можливі витрати, але при цьому не слід допускати створення прихованих резервів, а до визнання можливих доходів має бути менша готовність.

Також слід зазначити про визнання активів і зобов'язань: за принципом обачності мають визнаватись всі можливі зобов'язання, до визнання активів має бути мінімальна готовність – лише у випадку їх реального настання. Принцип обачності в частині визнання активів та зобов'язань чітко прописано в П(С)БО, а тому можливість впливу на результати визнання законодавчо обмежується, внаслідок чого можна говорити про законодавчу консервативність українського обліку (див. нижче). Наприклад, визнання основних засобів, нематеріальних активів, запасів та ін.

Можна виділити наступні напрями прояву консерватизму в бухгалтерському обліку в Україні (рис. 1).

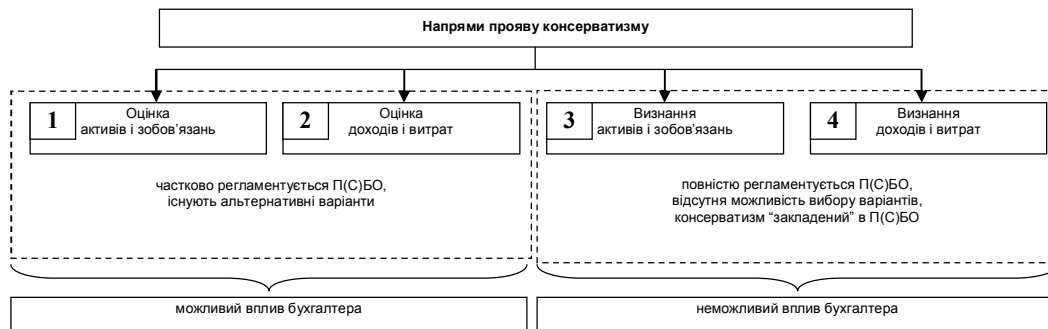

Рис. 1. Напрями прояву консерватизму в бухгалтерському обліку в Україні

Розглянемо особливості прояву консерватизму в національних П(С)БО [42, 43, 44, 45, 46, 47]:

1. Консерватизм в оцінці активів і зобов'язань може проявлятися тоді, коли у бухгалтера виникає можливість вибору методу оцінки, наприклад,

нематеріальні активи, отримані внаслідок об'єднання підприємств, оцінюються за справедливою вартістю (П(С)БО 8 "Нематеріальні активи", п. 15), первісна вартість безоплатно одержаних основних засобів дорівнює їх справедливій вартості на дату отримання із урахуванням відповідних витрат (П(С)БО 7 "Основні засоби", п. 10), первісна вартість безоплатно одержаних запасів дорівнює їх справедливій вартості з урахуванням відповідних витрат (П(С)БО 9 "Запаси", п. 12), запаси, у разі неможливості визначення їх первісної вартості на момент оприбуткування, можуть оцінюватись та відображатись за справедливою вартістю з наступним коригуванням до первісної (П(С)БО 9 "Запаси", п. 9).

Оцінка за справедливою вартістю означає, що об'єкт оцінюється за сумою, на яку можна обміняти актив при укладенні угоди між добре усвідомленими сторонами, які бажають здійснити таку операцію, що здійснюється на загальних умовах. Відповідно, справедливою вартістю можуть виступати ціни активного немонополізованого ринку, оцінка на основі дисконтованого доходу від використання активу або відновлювальна вартість, історична собівартість.

2. Консерватизм в оцінці витрат може проявлятися при виборі методу, за яким відбувається списання витрат в поточному періоді (методи нарахування амортизації, методи списання запасів при вибутті та ін.). Вибираючи один з методів бухгалтер може впливати на обсяг витрат, які підлягають списанню в даному звітному періоді.

Оцінка доходу згідно П(С)БО 15 "Дохід", п. 21, прив'язана до справедливої вартості активів: "дохід відображається в бухгалтерському обліку в сумі справедливої вартості активів, що отримані або підлягають отриманню", а відповідно і в оцінці доходів може проявлятися консерватизм.

3. Консерватизм у визнанні активів і зобов'язань проявляється в тому, що в багатьох національних П(С)БО консерватизм прописаний при визнанні активів, з метою уникнення завищення їх вартості. Наприклад, в П(С)БО 10 "Дебіторська заборгованість", п. 7., зазначається, що дебіторська заборгованість, яка є фінансовим активом включається до підсумку балансу за чистою реалізаційною вартістю, для визначення якої на дату балансу обчислюється величина резерву сумнівних боргів. А резерв сумнівних боргів нараховується тільки для сумнівної заборгованості. Відповідно, як тільки виникає

непевненість у погашенні заборгованості боржником її вартість коригується до її чистої вартості реалізацій.

У п. 9 П(С)БО 8 "Нематеріальні активи" прописано, що не визнаються активом, а підлягають відображенню у складі витрат того звітного періоду, в якому вони були здійснені: витрати на дослідження; витрати на підготовку і перепідготовку кадрів; витрати на рекламу та просування продукції на ринку; витрати на створення, реорганізацію та переміщення підприємства або його частини; витрати на підвищення ділової репутації підприємства, вартість видань і витрати на створення торгових марок (товарних знаків).

4. Консерватизм у визнанні доходів і витрат проявляється в прописаних в національних П(С)БО нормах. Загальні критерії визнання доходів та витрат чітко визначені (п. 5, П(С)БО 15 "Дохід", п. 6, П(С)БО 16 "Витрати"), однак в П(С)БО 15 додатково визначені обмеження того, що не може визнаватись доходом (п. 6, П(С)БО 15), з метою уникнення завищення доходів підприємства.

Визначення поняття "консерватизм" ("обачність") в працях дослідників. Надаючи визначення консерватизму (обачності), автори не дотримуються однакових поглядів (табл. 3). На нашу думку це пояснюється тим, що більшість з них описує конвенційний консерватизм не виходячи з аналізу її сутності чи конкретних її проявів на практиці, а шляхом надання власної інтерпретації положенню, зазначеному у відповідному нормативному акті (законі чи положенні), або шляхом висвітлення одного з аспектів консерватизму (запобігання заниженню оцінки зобов'язань, витрат, запобігання завищенню оцінки активів, доходів підприємства). Такий висновок ґрунтується на тому, що більшість з досліджених авторів не наводять прикладів застосування принципу обачності на практиці.

Основною причиною, що зумовлює існування вищевказаної ситуації, на нашу думку, є особливості розвитку досліджень в сфері бухгалтерського обліку в Україні. Більшість українських вчених є представниками нормативної теорії, що ґрунтується на передписуванні. Представники позитивізму в бухгалтерському обліку займаються поясненням та прогнозуванням розвитку обліку на основі опису та роз'яснення практики. Відповідно, лише застосування позитивістського підходу дозволяє врахувати роль облікового консерватизму та особливості його застосування в практичній діяльності підприємств.

Розглянемо які напрями прояву консерватизму виділяються дослідниками, за період з початку 90-х рр. до нашого часу (табл. 3).

Таблиця 3. Напрями прояву консерватизму, що виділяються авторами при формулюванні визначення поняття "консерватизм (обачність)"

№ з/п	Автор / джерело	Напрями прояву консерватизму							
		Оцінка активів	Оцінка зобов'язань	Оцінка доходів	Оцінка витрат	Визнання активів	Визнання зобов'язань	Визнання доходів	Визнання витрат
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1	Алексеева Г.Н. [1, с. 8]	+	+					+	+
2	Азріліян А.Н. [5, с. 355-356]	+	+	+	+				
3	Астахов В.П. [2, с. 18-19]							+	+
4	Бабаєв Ю.А. [8, с. 78]					+	+	+	+
5	Балдінова А.І., Дементей Т.Н., Завідова Є.І. [6, с. 9]	+							
6	Бархатов А.П. [3, с. 24]							+	+
7	Басу С. [62, с. 2]							+	+
8	Безруких П.С., Івашкевич В.Б. [9, с. 14]					+	+	+	+
9	Бівер В.Х., Райан С.Дж. [63]	+	+						
10	Білуха М.Т. [4, с. 16]							+	+
11	Бутинеш Ф.Ф. [10, с. 144]	+	+	+	+				
12	Бушман Р.М., Пьотроскі Дж.Д. [64, с. 4]							+	+
13	Велш Глен Л., Шорт Деніел Г. [11, с. 149]	+	+	+	+				
14	Голов С.Ф., Костюченко В.М. [13, с. 30]	+	+	+	+	+	+	+	+
15	Гуей В., Вереккіа Р. [68, с. 3]							+	+

Продовження табл. 3

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
16	Єгорова С.К., Денисова К.Я. [15, с. 22]					+	+	+	+
17	Кондраков Н.П. [26, с. 3]	+	+	+	+				

18	Ларіонов А.Д. [7, с. 4]					+	+	+	+
19	Литнева Н.А., Малявіна Л.І., Федорова Т.В. [30, с. 24]	+	+	+	+	+	+	+	+
20	Лунєєв С.С. [29, с. 14]	+	+	+	+	+	+	+	+
21	Любушин Н.П., Жарінов В.В., Бородіна Н.В. [31, с. 36]							+	+
22	Малюга Н.М. [32, с. 30]	+	+	+	+				
23	Мізіковський Е.А. [55, с. 45]							+	
24	Міжнародна організація праці [25, с. 17]							+	+
25	Мочерний С.В. [16, с. 603]	+	+	+	+			+	+
26	Мус Г., Ханшманн Р. [34, с. 52]	+	+					+	+
27	Нечитайло А. [35, с. 26-27]	+	+			+	+	+	+
28	Нідлз Б. [36, с. 118-119]	+							
29	Ніколаєва О.Е. [37, с. 54]	+	+	+	+				
30	Ноубс К. [38, с. 61]	+	+			+		+	
31	Сігел Дж., Шим Дж. [51, с. 77]	+	+	+	+				
32	Соколова Е.С., Бєбнєва Е.В., Богачьова І.В. [52, с. 18]	+	+	+	+				
33	Стражев В.І. [54, с. 9]					+	+	+	+
34	Уотс Р. [79, с. 3]	+	+	+	+	+	+	+	+
35	Швець В.Г. [59, с. 46]	+	+	+	+	+	+	+	+
<i>Разом</i>		21	19	14	15	11	11	23	22

Аналіз визначень авторів поняття “консерватизм (обачність)” дозволяє визначити, що більшість авторів розглядають консерватизм (обачність) як вимогу до оцінки активів і зобов'язань або вимогу до визнання доходів та витрат. Лише деякі автори (С.Ф. Голов, В.М. Костюченко, Н.А. Литнева, С.С. Лунєєв, В.Г. Швець) визначають всі напрями прояву консерватизму. Можливість прояву консерватизму при визнанні активів та зобов'язань розглядають лише близько третя частина з проаналізованих нами авторів.

Частина іноземних дослідників (С. Басу, Р.М. Бушман, Дж.Д. Пьотроскі, Р. Уотс) визначають обліковий консерватизм на основі підходу, який не відповідає узвичаєному розумінню цього поняття у вітчизняній літературі та національному обліковому законодавстві (консерватизм сприйняття облікової інформації).

Існування таких відмінностей у поглядах авторів пов'язано з відсутністю єдиної класифікації облікового консерватизму та неповним, одностороннім розумінням концепції консерватизму в бухгалтерському обліку. Така ситуація, на нашу думку, зумовлена як відсутністю досвіду застосування концепції консерватизму в НСБО, так і відсутністю затребуваності глибоких досліджень та нових знань в даній сфері користувачами облікової інформації.

Класифікація консерватизму в бухгалтерському обліку. Проведені вище узагальнення дозволяють сформулювати наступну класифікацію напрямів прояву консерватизму в бухгалтерському обліку (рис. 2).

Консерватизм, який проявляється в бухгалтерському обліку, буває двох типів. Перший тип – обліковий консерватизм, другий тип – консерватизм сприйняття облікової інформації.

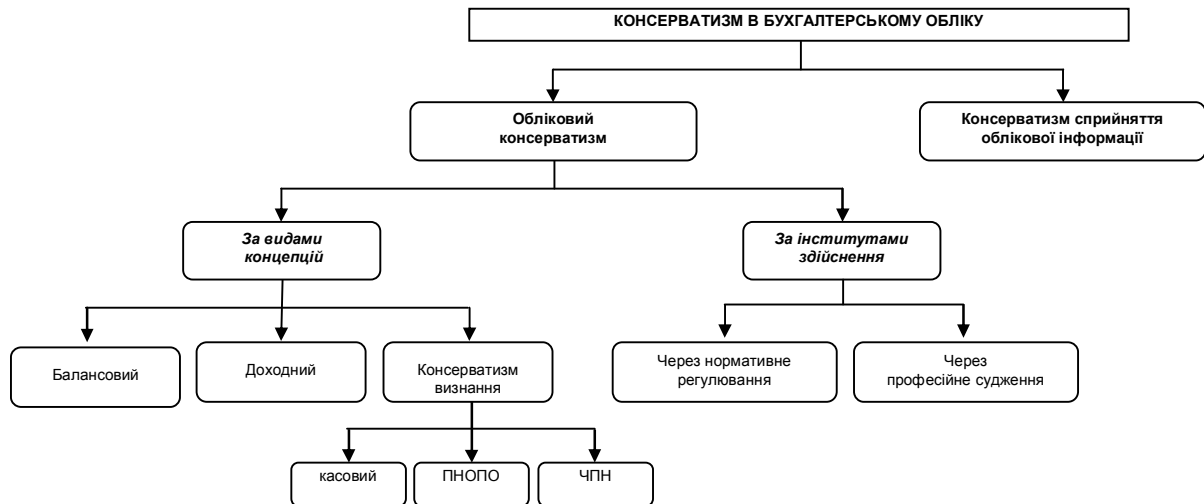

Рис. 2. Класифікація консерватизму в бухгалтерському обліку

У складі **облікового консерватизму** виділено дві групи напрямів прояву консерватизму – за видами концепцій та за інститутами здійснення.

За видами концепцій консерватизм класифікується на балансовий, доходний та консерватизм визнання.

Балансовий консерватизм передбачає необхідність застосування в бухгалтерському обліку таких методів оцінки, які мають запобігати недооцінці зобов'язань та витрат і завищенню вартості активів і доходів підприємства. М.І. Кутер [28, с. 47-48] визначає такий вид консерватизму як консерватизм за статичною моделлю.

Доходний консерватизм означає, що обираючи методи обліку витрат в межах звітного періоду необхідно обирати ті методи, щоб доходи не були необґрунтовано завищені, а витрати – занижені (наприклад, вибір найменшої з двох оцінок при обміні подібних запасів). М.І. Кутер [28, с. 47-48] визначає такий вид консерватизму, як консерватизм за динамічною моделлю, який направлений на визначення моменту визнання доходу при відніманні результату (середня обачність).

Доходний консерватизм, на думку Е. Райса, покладений в основі так званої “творчої бухгалтерії”, яка дозволяє для однакових компаній шляхом використання різноманітних методів оцінки витрат одержувати різноманітні величини прибутку за той же звітний період. В довгостроковій перспективі їх загальні акумульовані прибутки будуть однаковими³. Створити на думку Е.Райса прибуток неможливо, його можна лише перегнати з одного звітного періоду в інший [49, с. 265].

Питання балансового та доходного консерватизму достатньо широко висвітлюються в останні роки в зарубіжній обліковій літературі. Авторі по-різному називають ці види консерватизму – “ex post” (фактично здійснений) та “ex ante” (передбачуваний) консерватизм (П.Ф. Поуп, М. Уокер), залежний від новин та незалежний від новин консерватизм (Г. Веймайр), умовний та безумовний консерватизм (Р. Болл; В.Х. Бівер, С.Дж. Райан).

³ Вважаємо, що таке твердження є не зовсім правильним, оскільки розмір збитків в різних місяцях звітного періоду може бути різним. Це питання потребує окремого дослідження та буде розглянуто в наших подальших публікаціях

Значна кількість праць сучасних дослідників консерватизму присвячена відмінностям у його застосуванні в зарубіжних країнах (С. Басу, Дж. Гассен, Х.М.Г. Лара, Р. Болл, Р.М. Бушман, Дж.Д. Пьотроскі та ін.).

Консерватизм визнання означає, що при визнанні доходів та витрат обирається той метод, який не завищує вартість доходів і не применшує вартість витрат. Загальну характеристику усіх можливих методів визнання представлено в наступному вигляді (табл. 4).

Таблиця 4. Інформаційна місткість та рівень консерватизму в моделях визнання доходів та витрат

Моделі визнання доходів та витрат,	Доходи	Витрати	Консерватизм	Інформаційна місткість
Касовий метод	вхідний рух грошей	вихідний рух грошей	високий	Низька
Принцип нарахування на основі принципу обачності (ПНОПО)	збільшення активів, зменшення зобов'язань	зменшення активів, збільшення зобов'язань	середній	Середня
	-	потенційні витрати		
"Чистий" принцип нарахування (ЧПН)	збільшення активів, зменшення зобов'язань	зменшення активів, збільшення зобов'язань	низький	Висока
	потенційні доходи	потенційні витрати		

В НСБО реалізований принцип нарахування на основі принципу обачності, який забезпечує середній рівень консерватизму та середню інформаційну місткість облікової інформації.

Класичним прикладом реалізації концепції консерватизму в стандартах обліку, зокрема консерватизму визнання, є вимога визнання активів – ймовірність одержання підприємством економічних вигід в майбутньому та можливість здійснення їх достовірної оцінки.

За інститутами через які він реалізується, напрями облікового консерватизму можна поділити на ті, які реалізовані через інститут професійного судження бухгалтера, і ті, які реалізовані на рівні нормативного регулювання обліку (див. рис. 1).

У тих випадках, коли бухгалтер має можливість обирати один із альтернативних варіантів обліку на основі принципу обачності, слід говорити про консерватизм професійного судження. Значна кількість дослідників [13, с. 30-31; 17, с. 16; 26, с. 329, с. 14; 58, с. 102-103; 60, с. 145; 81, с. 126-127], розглядаючи обліковий консерватизм в контексті невизначеності певних подій, які можуть вплинути на результати фінансової звітності, приділяє увагу саме цьому виду консерватизму. На нашу думку саме цей вид консерватизму є "бухгалтерським консерватизмом", який є складовою облікового консерватизму.

У випадках, коли в нормативних документах прописані конкретні положення, що ґрунтуються на концепції обачності, слід говорити про консерватизм

Таблиця 5. Взаємозв'язок між видами облікового консерватизму в Україні

Види консерватизму		За видами інститутів	
		Консерватизм професійного судження (бухгалтерський консерватизм)	Консерватизм нормативного регулювання (консерватизм НСБО)
За видами концепцій	Балансовий консерватизм	+	+
	Консерватизм визнання	-	+
	Часовий консерватизм	+	-

Консерватизм сприйняття облікової інформації будується на гіпотезі С. Басу [62], що відношення між щорічним доходом та щорічною прибутковістю акцій фірм змінюється згідно характеру новин протягом року. Консерватизм поясняє в тому, що "погані новини" (неочікувані збитки) – більш повно відображаються і в поточному доході, і в доході на акції, на відміну від "гарних новин" (неочікуваних доходів). "Гарні новини" впливають на поточний річний дохід, але дохід не повністю збільшується, а розподіляється між доходами поточних та майбутніх періодів.

Основною заслугою С. Басу було те, що він на основі емпіричних досліджень довів, що реакція ринкової вартості капіталу на "погані новини" набагато сильніша, ніж на "гарні новини". Розвиток гіпотези С. Басу продовжили Р.М. Бушман та Дж.Д. Пьотроскі [64], які встановили, що захист інвестора втілений в корпоративному законодавстві. Так, ефективність та безпристрасність судової системи визначають ступінь заохочення песимізму, а загальні аспекти законодавства про цінні папери в країні визначають ступінь перешкодження оптимізму фінансової звітності.

Категорія "консерватизм" – вимога, якісна характеристика, постулат чи принцип обліку. В літературі з бухгалтерського обліку (див. табл. 3) консерватизм (обачність) характеризують застосовуючи

нормативного регулювання. Приклади такого консерватизму, реалізованого в національних П(С)БО є наступні:

- відображення в обліку одиниці запасів при їх обміні на подібні запаси за найменшою з двох оцінок: балансовою вартістю чи справедливою вартістю (П(С)БО 9 "Запаси", п. 13);

- створення резерву сумнівних боргів (П(С)БО 10 "Дебіторська заборгованість", п. 7).

- негайне списання на витрати втрат від нестачі і псування цінностей в момент їх встановлення (П(С)БО 9 "Запаси", п. 14) і визнання доходів при відшкодуванні таких втрат винними особами, коли вони встановлені (П(С)БО 9 "Запаси", п. 27);

- цільове фінансування не визнається доходом доти, поки не існує підтвердження того, що воно буде отримане та підприємство виконає умови щодо такого фінансування тощо (П(С)БО 15 "Дохід") тощо.

На нашу думку цей вид консерватизму слід називати "консерватизмом НСБО", який також є складовою облікового консерватизму.

Принцип консерватизму може розглядатись як принцип створення НСБО – у широкому розумінні, і як принцип ведення бухгалтерського обліку і складання фінансової звітності – у вузькому розумінні. Взаємозв'язок між окремими видами облікового консерватизму в Україні представлено в табл. 5.

різноманітні філософські категорії – принцип, концепція, постулат, припущення та ін. Дослідження А.В. Рабошук [48, с. 57] дозволило виявити, що більшість науковців використовують поняття "принцип" та "вимога".

Якщо розглядати причини віднесення обачності до складу вимог, що висуваються до облікової політики, чи до одного із принципів обліку та звітності, то вищенаведене можна пояснити наступним. Країни, які розробили національне законодавство до заміни МСБО 1 "Розкриття облікових політик" у 1997 р., включили принцип обачності до відповідного П(С)БО. А інші країни, такі як Україна, вже використовували існуючі зміни у стандартах, подібно до Концептуальної основи, та включили принцип обачності до складу національного закону про бухгалтерський облік.

Вважаємо, що обачність не є вимогою до фінансової звітності, а є характеристикою управлінської політики. Подібного підходу дотримується проф. В.П. Астахов, який зазначає, що віднесення консерватизму до вимог, що висуваються до бухгалтерського обліку, є не зовсім правильним, оскільки більшою мірою відповідає методу господарського регулювання в конкретних умовах моделювання господарських ситуацій [2, с. 18].

Українські науковці, відповідно до норм вітчизняного законодавства (Закон України "Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні"), в більшості випадків, обачність називають принципом.

До нетрадиційних підходів щодо визначення ролі принципу консерватизму в бухгалтерському обліку можна віднести підходи М.К. Уеллса [80], Х.І. Уолка, Дж.Л. Додда, Дж.Дж. Розіцкі [81], О.М. Петрука [40], А.В. Рабошук [48], С.Ф. Голова [12].

Підхід М.К. Уеллса [80, с. 471-472] базується на основі застосування парадигмальної моделі науки Т.С. Куна. За цим підходом консерватизм відноситься до цінностей, що встановлюють визначальні ідеали і норми побудови та обґрунтування наукового знання. Х.І. Уолк, Дж.Л. Додд, Дж.Дж. Розіцкі [81, с. 36] у складі усіх принципів бухгалтерського обліку виділили дві групи: вхідно-орієнтовані принципи і вихідно-орієнтовані принципи. До першої групи відносяться принципи, які визначають загальні підходи та правила підготовки фінансової звітності, їх зміст, включаючи будь-які необхідні додаткові розкриття. Принципи другої групи (constraints – обмеження) стосуються порівнянності фінансової звітності різних фірм, хоча також можуть застосовуватись суб'єктами, які готують фінансову звітність та іншими користувачами. До таких обмежень і відноситься принцип консерватизму, який створює обмеження при складанні фінансової звітності.

Проф. О.М. Петрук запропонував поділяти всі принципи, відображені в Законі України "Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні" на припущення (гіпотези) і вимоги (диспозиції). Обачність він відносить до диспозиції [40, с. 221]. На думку А.В. Рабошука обачність доцільно розглядати в тій самій взаємодії з іншими принципами бухгалтерського обліку, в протилежному випадку, фінансовий результат, що підлягає відображенню у фінансовій звітності, може істотно викривлятися. Тому, обґрунтованим є положення про те, що обачність не є принципом бухгалтерського обліку – її можна розглядати як вимогу до фінансової інформації. Обачність бухгалтера при веденні бухгалтерського обліку та складанні фінансової звітності є вимогою до професійного судження [48, с. 57].

Проф. С.Ф. Голова [12, с. 424] взагалі зазначає, що в запропонованій ним новій глобальній системі обліку такого принципу не має бути. Він має бути замінений на принцип, який називається "чутливість до ризику".

Взагалі дискусія стосовно застосування постулатів, принципів обліку чи інших філософських категорій вперше була піднята проф. У.Дж. Ваттером, який стверджував, що перед тим, як вирішувати якусь проблему обліку, необхідно зрозуміти, для чого це потрібно. Звідси цілі, а не постулати є вихідними в побудові бухгалтерського обліку. Принципи ж є способами, за допомогою яких ці цілі можуть бути досягнені (підкреслено С.Ф.). Вони повинні слідувати певним узгодженням (конвенціям), наприклад узгодженню про складання звітів, і теоретичним догмам, наприклад бажаності послідовності (співставлюваності) даних звітності. В цьому випадку постулати лише поєднують розрізнені фрагменти логічного ланцюжка, а у досконалії теорії не повинно бути жодних постулатів [58, с. 70]. Відповідно існування принципів обліку направлено на реалізацію цілей, поставлених перед бухгалтерським обліком.

Згідно ст. 3 Закону України "Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні" метою ведення бухгалтерського обліку і складання фінансової звітності є надання користувачам для прийняття рішень повної, правдивої та неупередженої інформації про фінансове становище, результати діяльності та рух грошових коштів підприємства [21].

Однією із характеристик облікової інформації, яка має забезпечувати виконання мети бухгалтерського обліку є неупередженість (нейтральність). В концептуальній основі МСФЗ [70, с. 53] під неупередженістю розуміється нейтральність інформації, яка означає, що інформація, яка міститься у фінансових звітах, має бути нейтральною,

тобто вільною від упередженості. Фінансові звіти не є нейтральними, якщо результати відбору або викладу інформації вони впливають на прийняття рішення або на судження з метою досягнення заздалегідь визначеного результату. О.В. Соловійова [53] також визначає нейтральність (neutrality) як відсутність упереджених оцінок (bias).

Однак деякі вчені [33; 57; 63; 73] наголошують на тому, що обачність (консерватизм) суперечить нейтральності.

Так, З.С. Туякова зазначає, що в результаті застосування принципу обачності відбувається створення прихованих резервів, тобто умисне заниження активів і доходів чи завищення витрат і пасивів, що зумовлює, як правило, виникнення ситуації коли інформація бухгалтерської звітності не буде нейтральною, і, відповідно, не відповідатиме вимогам надійності [57, с. 148].

Хоча консерватизм і відносять до якісних характеристик, проте, навпаки, починаючи з того, що "можливі помилки у вимірюванні будуть у напрямі зменшення аніж збільшення чистого доходу і чистих активів" (APB Opinion 4, 1964 para 171), застосування консерватизму зумовлює виникнення упередженості, що виявляється у фінансовій звітності. Це зумовлює виникнення суперечності з існуючими якісними характеристиками, як репрезентаційна достовірність, нейтральність і порівнюваність. З одного боку, зменшення результатів є несумісним з якісними характеристиками фінансової звітності. З іншого боку, необачлива (неконсервативна) звітність з оптимістичною реалізаційною оцінкою не особливо сумісна з цими ж якісними характеристиками звітності [73].

Детальний коментар наявної суперечності між нейтральністю та консерватизмом наведений в експозиційному проекті концептуальної основи IASB та FASB⁴, виставленого до публічного обговорення. Метою цього проекту є забезпечення удосконалення інформаційних потреб користувачів шляхом створення загальної концептуальної основи. Всі прийняті в результаті реалізації проекту рішення не можуть змінювати існуючі облікові стандарти, а будуть впроваджені лише після тривалого процесу обговорення.

В попередніх представленнях проекту (Preliminary Views) 2006 р. зазначається, що нейтральність є несумісною з консерватизмом, яка зумовлює виникнення упередженості в фінансовій звітності. Нейтральна інформація не прикрашає вигляд звітності шляхом впливу на результат у визначеному напрямі. Консервативна чи по-іншому упереджена фінансова звітність є однаково неприпустимою [66, с. 29].

Для відображення консервативних оцінок доходів і капіталу іноді бажано створити такі умови, щоб фінансова звітність не відображала надмірного оптимізму чи упередженості з боку управлінського персоналу. Проте Правління (FASB та IASB) постановили, що опис обачності чи консерватизму як якісної характеристики чи бажаної відповіді на невизначеність перебуває у суперечності з нейтральністю. Це пояснюється тим, що навіть за наявності заборон стосовно надмірного умисного консерватизму (зокрема, заборона створення прихованих резервів і великих запасів, свідомого заниження активів чи прибутків, або навмисного підвищення зобов'язань чи витрат), висвітлених в концептуальних основах, застереження бути обачним, ймовірно буде призводити до прояву упередженості в фінансовій звітності та фінансовому становищі.

Представлення упередженого зниження вартості активів (чи завищення вартості зобов'язань) в одному періоді часто призводить до підвищення фінансового становища в пізніших періодах – результат, який не може бути описаний як обачний. Це суперечить нейтральності, яка забезпечує

⁴ Financial Accounting Series. EXPOSURE DRAFT. Conceptual Framework for Financial Reporting: The Objective of Financial Reporting and Qualitative Characteristics and Constraints of Decision-Useful Financial Reporting Information. NO. 1570-100. MAY 29, 2008. – 38 p.

звільнення від упередженості [65]. Відповідно, концептуальна основа, запропонована в експозиційному проекті 2008 р., вже не включає обачність чи консерватизм, як бажані якісні характеристики фінансової звітності.

Слід зазначити, що подібна критика консерватизму не є новим явищем, вона вперше з'явилась ще в роботі проф. В.А. Патона (1952). Така критика в цілому зводиться до того, що сам консерватизм є неконсервативним, оскільки, використовуючись в одному періоді, він створює неконсервативну вартість в іншому періоді. Наприклад, збільшуючи витрати звітного періоду шляхом вибору більш "консервативного" методу амортизації ми зменшуємо витрати, які будуть списуватись в кінці строку експлуатації об'єкта.

Проф. В.А. Патон наводить такий приклад: "низька вартість запасів в кінці одного періоду, відображається у вартості продаж наступного періоду, і в результаті дохід другого періоду збільшується (чи витрати зменшуються) в тому самому обсязі, в якому була зменшена вартість запасів через дію "консервативного" правила. [75, с. 112]. Тому очевидним є той факт, що застосування консервативних процедур в бухгалтерському обліку протягом тривалого періоду призводить до одержання зовсім неконсервативних результатів.

Для аналізу співставності між консерватизмом та нейтральністю обліковою інформації (як відсутністю упередженості), та визначення можливості їх сумісного використання, скористаємось розумінням терміну "упередженість" в інших науках, зокрема в психології.

Використовуючи визначення упередженості в психології як установку, що перешкоджає адекватному сприйняттю повідомлення чи дії [14] можна визначити, що мета бухгалтерського обліку в контексті неупередженості буде виконуватись тоді, коли відношення суб'єкта обліку до його ведення і складання фінансової звітності не буде здійснюватись на основі поспішних та необґрунтованих висновків, що ґрунтуються на особистому досвіді (соціальний стереотип), а також на основі некритичного засвоєння стандартизованих суджень, прийнятих в бухгалтерській спільноті (забобон).

Проаналізувавши місце та роль консерватизму і поняття упередженості в бухгалтерському обліку було встановлено, що обліковий консерватизм як раз і виступає певним стандартизованим судженням, що історично сформувалось в бухгалтерських наукових колах, а потім було запроваджено в якості одного із принципів бухгалтерського обліку. Тобто консерватизм є узвичасною упередженістю, орієнтованою на перешкодження адекватному сприйняттю фінансового становища та результатів діяльності підприємства, хоча його застосування і переслідує певні "благі" наміри.

Висновки та перспективи подальших досліджень.

1. Концепція консерватизму реалізована в багатьох концептуальних основах обліку країн світу та впроваджена у міжнародні моделі бухгалтерського обліку – систему МСФЗ, GAAP US, Директиви ЄС. Проведений аналіз показав, що не можна точно сказати, яка з міжнародних моделей – GAAP US чи МСФЗ є більш консервативною, оскільки стосовно окремих об'єктів існують як консервативні, так і ліберальні підходи, і навпаки. Однак виходячи з того, що загальною властивістю МСФЗ, на відміну від GAAP US, є справедливе подання (fair presentation), то можна припустити, що система GAAP US певною мірою є більш консервативною ніж МСФЗ.

2. Аналіз визначень авторів поняття "консерватизм (обачність)" дозволяє визначити, що більшість авторів розглядають консерватизм (обачність) як вимогу до оцінки активів і зобов'язань або як вимогу до визнання доходів та витрат.

3. Розглянувши терміни, які використовуються для надання концепції консерватизму певного "статусу" у складі системи бухгалтерського обліку, встановлено:

– консерватизм не є вимогою до облікової політики, оскільки існування альтернативних варіантів облікової методології передбачає можливість здійснення вибору, а тому саме поняття "вимога", що передбачає обов'язковість виконання, втрачає свій зміст. Консерватизм скоріше є бажаною рекомендацією, а не

виключним правилом, про що і свідчить віднесення обачності до складу однієї з якісних характеристик фінансової звітності у новій редакції МСБО 1 "Представлення фінансової звітності".

– консерватизм (обачність) не може бути принципом обліку, оскільки він суперечить нейтральності, а тому не забезпечує виконання мети, яка ставиться перед бухгалтерським обліком.

– консерватизм не є якісною характеристикою фінансової звітності або складовою однієї із характеристик, оскільки забезпечує викривлення даних, що відображаються у звітності.

– консерватизм є характеристикою управлінської політики, яку реалізують бухгалтери шляхом застосування консервативно орієнтованих методів бухгалтерського обліку.

4. Аналіз підходів дослідників до консерватизму дозволив виділити два основні його типи – обліковий консерватизм та консерватизм сприйняття облікової інформації.

У складі облікового консерватизму виділено дві групи напрямів прояву – за видами концепцій та за інститутами здійснення. За видами концепцій консерватизм класифікується на балансовий, доходний та консерватизм визнання. За інститутами здійснення консерватизм поділяється на бухгалтерський консерватизм, що реалізується через інститут професійного судження бухгалтера, та консерватизм НСБО, який реалізується на рівні нормативних бухгалтерських документів.

5. На основі проведеного аналізу сутності та видів консерватизму в бухгалтерському обліку запропоновано наступні визначення окремих його видів:

Обліковий консерватизм – це концепція управлінської політики, яка реалізується через механізм професійного судження, і підхід до нормативного регулювання НСБО, що полягає у заниженні вартості активів і доходів та завищенні вартості витрат і зобов'язань при їх оцінці, а також більшу готовність до визнання в обліку витрат і зобов'язань ніж активів і доходів.

Консерватизм сприйняття облікової інформації – більша готовність до зміни вартості цінних паперів підприємства при появі збитків, аніж прибутків.

Список використаної літератури:

1. *Алексеева Г.Н.* Теория бухгалтерского учета: Учебное пособие / Г.Н. Алексеева. – Тамбов: Изд-во Тамб. гос. техн. ун-та, 2004. – 164 с. 2. *Астахов В.П.* Теория бухгалтерского учета: Учебное пособие / В.П. Астахов. – Изд. 9-е, перераб. и доп. – Москва: ИКЦ "МарТ"; Ростов н/Д: Издательский центр "МарТ", 2005. – 576 с. 3. *Бархатов А.П.* Международный учет: Учебное пособие / А.П. Бархатов. – М.: Издательско-книготорговый центр "Маркетинг", 2001. 4. *Білуха М.Т.* Теорія бухгалтерського обліку: Підручник / М.Т. Білуха. – К., 2000. – С. 16-21. 5. *Большой бухгалтерский словарь* / Под ред. А.Н. Азриляна. – М.: Институт новой экономики, 1999. – 574 с. 6. *Бухгалтерский учет* / А.И. Балдинова, Т.Н. Дементей, Е.И. Завидова и др.; Под общ. ред. И.Е. Тишкова. – 5-е изд., перераб., и доп. – Мн.: Выш. Шк., 2001. – 685 с. 7. *Бухгалтерский учет. Учебник* / Под ред. А.Д. Ларионова. – М.: "ПРОСПЕКТ", 1998. – 392 с. 8. *Бухгалтерский учет: учеб.* / Ю.А. Бабаев [и др.]; под ред. Ю.А. Бабаева. – М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2005. – 392 с. 9. *Бухгалтерский учет: Учебник* / П.С. Безруких, В.Б. Ивашкевич, Н.П. Кондраков и др.; Под ред. П.С. Безруких. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Бухгалтерский учет, 1999. – 624 с. 10. *Бухгалтерський словник*. / За ред. проф. Ф.Ф. Бутинця. – Житомир: ПП "Рута", 2001. – 224 с. 11. *Велш Глен Л.* Основи фінансового обліку / Велш Глен Л., Шорт Деніел Г. – К.: "Основи", 1999. – 943 с. 12. *Голов С.Ф.* Бухгалтерський облік в Україні: аналіз стану та перспективи розвитку: Монографія / С.Ф. Голов. – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 522 с. 13. *Голов С.Ф.* Бухгалтерський облік за міжнародними стандартами: приклади та коментарі. Практичний посібник / Голов С.Ф., Костюченко В.М. – К.:

- Лібра, 2001. – 840 с. 14. *Головин С.Ю.* Словарь практического психолога. – Минск: “Харвест”, 1998. – 800 с. 15. *Егорова С.К.* Основы бухгалтерского учета и аудита в сфере сервиса: Учеб пособие / Под ред. проф. С.К. Егоровой / Егорова С.К., Денисова К.Я. – М.: Юрист, 2000. – 382 с. 16. *Економічна енциклопедія: у трьох томах. Т. 2 / Редкол. С.В. Мочерний (відп. ред.) та ін.* – К.: Видавничий центр “Академія”, 2001. – 848 с. 17. *Елина Л.* Условные факты и их отражение в отчетности (Комментарий к ПБУ 8/01 “Условные факты хозяйственной деятельности”) / Л. Елина // “Главная книга”. – 2002. – № 6. 18. Закон Азербайджанской республики “О бухгалтерском учете” от 24 марта 1995 года №998. [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://www.base.spininform.ru/show_doc.fwx?Regnom=2801
19. Закон республики Армения “О бухгалтерском учете. Принят 26.12.2002” [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.parliament.am/legislation.php?sel=show&ID=1344&lang=rus>. 20. Закон Угорщины “С.” “Про систему бухгалтерского обліку” від 5 вересня 2000 р. [Электронный ресурс] – Режим доступа: www.penzugysziget.hu/torvenytar/torvenytar.html
21. Закон України “Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні” (із змінами, внесеними згідно із Законом № 3422-IV (3422-15) від 09.02.2006). 22. Закон Эстонии “О бухгалтерском учете” [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.hot.ee/estonianlegislation/11.htm>
23. Законе республики Болгария “О бухгалтерском учете” (перераб., см. № 98 16 ноября 2001 года, с рядо изм. и доп., последнее изменение и дополнение, перераб см. № 108. 29 декабря 2006 г.) 24. *Зуев А.Г., Мясникова Л.А.* Нетократия [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://compucity.narod.ru/netocratia.htm>
25. Как читать балансовый отчет / Международная организация труда: – М.: Финансы и статистика, 1992 – 208 с. 26. *Кондраков Н.П.* Бухгалтерский учет: учебное пособие / Н.П. Кондраков. – Информационное агентство “ИПБ-БИНФА”, 2002. – 264 с. 27. *Кутер М.И.* Теория бухгалтерского учета: ученик / М.И. Кутер. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Финансы и статистика, 2006. – 592 с. 28. *Кутер М.И.* Бухгалтерская (финансовая) отчетность: учеб. пособие / Кутер М.И., Таранец Н.Ф., Уланова И.Н. – М.: Финансы и статистика, 2005. – 232 с. 29. *Лунеев С.С.* Принцип осмотрительности в бухгалтерском учете: дис. ... кандидата эконом. наук: 08.00.12 / Лунеев Сергей Станиславович. – Н. Новгород, 2002. – 169 с. 30. *Лютнева Н.А.* Бухгалтерский учет: Учебник / Лютнева Н.А., Малявкина Л.И., Федорова Т.В. – М.: ФОРУМ: ИНФРА-М, 2006. – 496 с. 31. *Любушин Н.П., Жаринов В.В., Бородин Н.В.* Теория бухгалтерского учета: Учеб. пособие для вузов / Под ред. проф. В.Д. Новодворского / Любушин Н.П., Жаринов В.В., Бородин Н.В. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2000. – 294 с. 32. *Малюга Н.М.* Шляхи удосконалення оцінки в бухгалтерському обліку: теорія, практика перспективи / Н.М. Малюга. – Житомир: ЖІТІ, 1998. – 384 с. 33. *Мэтьюс М.Р.* Теория бухгалтерского учета: Ученик / Пер. с англ. под ред. Я.В. Соколова, И.А. Смирновой / Мэтьюс М.Р., Перера М.Х.Б. – М.: Аудит, ЮНИТИ, 1999. – 663 с. 34. *Мус Г., Ханишманн Р.* Бухгалтерський облік: основи – завдання – розв’язання / Пер. з нім. С. Лобачової. – К.: КНЕУ, 2000. – 368 с. 35. *Нечитайло А.* Теория бухгалтерского учета. – СПб.: ПИТЕР, 2005. – 304 с. 36. *Нидлз Б.* Принципы бухгалтерского учета / Б. Нидлз, Х. Андерсон, Д. Колдуэлл: Пер с англ. / Под ред. Я.В. Соколова. – 2-е изд., стереотип. – М.: Финансы и статистика, 2000. – 496 с. 37. *Николаева О.Е.* Толковый англо-русский словарь основных терминов управленческого и финансового учета / О.Е. Николаева. Изд. 2-е, испр и дополн. – М.: Эдиториал УРСС, 2002. – 112 с. 38. *Ноубс К.* Карманный словарь-словарь справочник бухгалтера: Пер. с англ. / Под ред.
- М.С. Киселева и С.А. Табалиной. М.: Аудит, ЮНИТИ, 1993. – 200 с. 39. Основы бухгалтерского учета. Финансовый учет / В.Р. Банк, А.А. Солоненко, Т.А. Смелова, Б.А. Карташов: Учеб. пособие / ВолгГТУ. – Волгоград, 2006. – 80 с. 40. *Петрук О.М.* Гармонізація національних систем бухгалтерського обліку: Монографія / О.М. Петрук. – Житомир: ЖДТУ, 2005. – 420 с. 41. Положение по бухгалтерскому учету “Учетная политика организации”. (ПБУ 1/98). Утверждено приказом Минфина РФ от 30.12.1999 № 107н. 42. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 7 “Основні засоби”. Затверджено Наказом Міністерства фінансів України від 27 квітня 2000 р. № 92. 43. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 8 “Нематеріальні активи”. Затверджено Наказом Міністерства фінансів України від 27 квітня 2000 р. № 92. 44. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 9 “Засапи”. Затверджено Наказом Міністерства фінансів України від 20 жовтня 1999 р. № 246. 45. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 10 “Дебіторська заборгованість”. Затверджено Наказом Міністерства фінансів України від 8 жовтня 1999 р. № 237. 46. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 15 “Дохід”. Затверджено Наказом Міністерства фінансів України від 29 листопада 1999 р. № 290. 47. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 16 “Витрати”. Затверджено Наказом Міністерства фінансів України від 31 грудня 1999 р. № 318. 48. *Рабошук А.В.* Принципи, стандарти та професійне судження в бухгалтерському обліку: теоретико-методичний аспект: дис. ... кандидата економ. наук: 08.06.04 / Рабошук Аліна Володимирівна. – К., 2005. – 188 с. 49. *Райс Э.* Разоблачение тайн бухгалтерского учета. Как разобраться в бухгалтерской отчетности и в финансовом анализе / Э. Райс. – М.: ЗАО “Олимп-Бизнес”, 2006. – 352 с. 50. *Рахман З.* Бухгалтерский учет в рыночной экономике / Рахман З., Шеремет А. – М.: ИНФРА-М, 1996. – 272 с. 51. *Сигел Дж., Шим Дж.* Словарь бухгалтерских терминов: Пер. с англ. – М.: ИНФРА-М, 2001. – 408 с. 52. *Соколова Е.С.* Теория бухгалтерского учета / Соколова Е.С., Бебнева Е.В., Богачева И.В. 2005. – 168 с. 53. *Соловьева О.В.* МСФО и ГААП: учет и отчетность. – М.: ИД ФБК-ПРЕСС, 2004. – 328 с. 54. *Стражев В.И.* Теория бухгалтерского учета: Учеб. пособие / В.И. Стражев, О.В. Латыпова. – Мн.: Выш. шк., 2003. – 205 с. 55. Теория бухгалтерського учета: Учебник / Под ред. Е.А. Мизиковского. – М.: Юристъ, 2003. – 400 с. 56. *Туякова З.С.* Методология и организация стоимостного измерения капитала в бухгалтерском учете: автореф. диссертации на соискание ученой степени докт. экон. наук: спец. 08.00.12. “Бухгалтерский учет, статистика” / З.С. Туякова. – Оренбург, 2008. – 39 с. 57. *Туякова З.С.* Трансформация понятия “оценка” в современном бухгалтерском учете / З.С. Туякова // *Всетник ОГУ.* – 2006. Том. 1. – № 1. – С. 146-155. 58. *Хендриксен Е.С.* Теория бухгалтерського учета: Пер. с англ. / Под ред. проф. Я.В. Соколова / Хендриксен Е.С., Ван Бреда М.Ф. – М.: Финансы и статистика, 2000. – 576 с. 59. *Швец В.Г.* Теорія бухгалтерського обліку: підручник / В.Г. Швець. – 3-тє вид., перероб. і доп. – К.: Знання, 2008. – 535 с. 60. *Шевелев А.Е.* Риски в бухгалтерском учете: учебное пособие / А.Е. Шевелев, Е.В. Шевелева. – М.: КНОРУС, 2007. – 280 с. 61. APB Statement. № 4 “Basic Concepts and Accounting Principles Underlying Financial Statements of Business Enterprises” (New York: AICPA, 1970). 62. *Basu S.* The conservatism principle and the asymmetric timeliness of earnings // *Journal of Accounting and Economics.* – 1997. – 24 (1). – P. 3-37. 63. *Beaver W.H., Ryan S.G.* Conditional and Unconditional Conservatism: Concepts and Modeling. Stanford University, September 2004. – 66 p. 64. *Bushman R.M., Piotroski J.D.* Legal, Political and Financial Institutions on Accounting Conservatism. – Chicago:

Graduate School of Business, University of Chicago, 2004. – 48 p. 65. Financial Accounting Series. EXPOSURE DRAFT. Conceptual Framework for Financial Reporting: The Objective of Financial Reporting and Qualitative Characteristics and Constraints of Decision-Useful Financial Reporting Information. NO. 1570-100. MAY 29, 2008. – 38 p. 66. Financial Accounting Series. PRELIMINARY VIEWS. Conceptual Framework for Financial Reporting: Objective of Financial Reporting and Qualitative Characteristics of Decision-Useful Financial Reporting Information. NO. 1260-001. JULY 6, 2006. – 55 p. 67. Fourth Council Directive 78/660/EEC of 25 July 1978 based on Article 54 (3) (g) of the Treaty on the annual accounts of certain types of companies // Official Journal L 222 , 14/08/1978 P.0011 – 0031. 68. *Guay W., Verrecchia R.* Discussion of an economic framework for conservative accounting and Bushman and Piotroski (2006). The Wharton School University of Pennsylvania. April 1, 2006. – 31 p. 69. *Hellman N.* Accounting conservatism under IFRS // Stockholm School of Economics, Department of Accounting and Managerial Finance. May 2007. – 41 p. 70. International Financial Reporting Standards (IFRSs) 2008 including International Accounting Standards (IASs®) and Interpretations as approved at 1 January 2008. International Accounting Standards Committee Foundation (IASCF), 2008. – 2719 p. 71. International Financial Reporting Standards [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.iasc.org.ua.uk>. 72. *Kieso D., Weygandt J.* Warfield T. Intermediate Accounting. Wiley, New York, NY. 11th edition, 2004. – 1392 p. 73. *Pili A.* The adoption of a Comprehensive Income Statement in Italy: has the time of a new disclosure come? – Cagliari: University of Cagliari, 2007. – 124 p. 74. Regulamentul pentru aplicarea Legii contabilitatii si sectiunea 5 din OMF. Nr. 403/1999 pentru aprobarea Reglementarilor contabile armonizate cu Directiva a IV-a a CEE si cu Standartele de Contabilitate Internationala. 75. *Sterling R.R.* Conservatism: The Fundamental Principle of Valuation in Traditional Accounting // Abacus. – 1967 (December). – P. 109-132. 76. Statement of Financial Accounting Concepts No. 2. Qualitative Characteristics of Accounting Information. Financial Accounting Standards Board. 2008. – 37 p. 77. Statement of Financial Accounting Standards No. 142 Goodwill and Other Intangible Assets. June 2001. – 64 p. 78. Statements of Standard Accounting Practice 2 “Disclosure of Accounting Policies” (revised March 1984, December 1993 and May 1999 and October 2001). 79. *Watts R.L.* Conservatism in Accounting. Part I: Explanations and Implications. William E. Simon Graduate School of Business Administration. The Bradley Policy Research Center. Financial Research and Policy Working Paper No. FR 03-16, 2003. – 31 p. 80. *Wells M.C.* A revolution in accounting thought // The Accounting Review. – 1976. – No. 51. – P. 417-482. 81. *Wolk H.I., Dodd J.L., Rozycki J.J.* Accounting Theory. Conceptual Issues in a Political and Economic Environment. Seventh Edition. Sage Publications, Inc. 2007. – 696 p.

ЛЕГЕНЧУК Сергій Федорович – кандидат економічних наук, доцент, заступник завідувача кафедри аналізу і статистики Житомирського державного технологічного університету

Наукові інтереси:

- розвиток бухгалтерського обліку в постіндустріальній економіці;
- застосування енерго-ентропійного підходу в бухгалтерському обліку;
- розвиток теорії зовнішнього середовища в бухгалтерському обліку

